

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

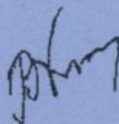
КРАВЕЦЬ Володимир Петрович

УДК 371.398

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПІДГОТОВКИ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ-1997

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Тернопільському
університеті МО України.

Науковий консультант — доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
КОВАЛЬ Лариса Григорівна,
Національний університет
ім.Тараса Шевченка, завідувач кафедри
педагогіки.

Офіційні опоненти — доктор філософських наук, професор,
дійсний член АПН України
ЗЯЗЮН Іван Андрійович,
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України,
директор;
доктор педагогічних наук, професор
ВОВК Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач
кафедри теорії та історії педагогіки;
доктор педагогічних наук, професор
КУЗЬ Володимир Григорович,
Уманський державний педагогічний
інститут імені П.Г.Тичини, ректор.

Провідна установа — Прикарпатський університет ім.Василя
Стефаника, кафедра історії педагогіки,
Міністерство освіти України,
м.Івано-Франківськ.

Захист відбудеться «9» січня 1998р. о 14 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки
АПН України за адресою 252151, м.Київ, Повітрофлотський проспект,
53.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту
педагогіки АПН України.

Автореферат розісланий «26» XI 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.П.ЛЕГКИЙ

1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Національне відродження та подальший розвиток духовної культури українського народу, декларовані Конституцією України, зумовили гостру потребу в зміцненні сім'ї, яка охороняє моральні чесноти, національні звичаї і традиції, невтомно плекає родовід минулих, сучасних і прийдешніх поколінь, є своєрідним духовним храмом. Процеси деформації і соціальної корозії, що виникли в останнє десятиріччя під впливом фінансово-матеріальних негараздів, непомітно підточували ідеали сім'ї, детермінуючи негативні тенденції в її розвитку. Нестабільність подружніх стосунків, зростання числа розлучень, зміна сімейних цінностей і стандартів статево-ролевої поведінки, низький рівень сексуальної, репродуктивної та контрацептивної культури подружніх партнерів — ці та інші соціальні чинники свідчать про кризовий стан сучасної сім'ї.

Матеріали, отримані нами під час констатуючого експерименту, показали, що в підготовці учнівської молоді до сімейного життя є ряд суттєвих недоліків: споживацтво та соціальний інфантилізм, незрілість більшості школярів; хибне уявлення про особливості статево-ролевої поведінки; незнання елементарних норм сімейного права; відсутність психологічної готовності до домашньої праці, виконання господарсько-економічних функцій, рівномірного розподілу домашніх обов'язків; несформованість психологічних рис, необхідних для гармонійного спілкування в шлюбі, нерозуміння психологічних особливостей статей, психології кохання, невміння вирішувати конфліктні ситуації в міжстатевому спілкуванні; недостатній рівень статевої поінформованості, відхилення в статевій поведінці, необізнаність у питаннях сексуальної культури; відсутність психологічної і практичної підготовки до догляду і виховання дітей, виконання материнських і батьківських функцій. Це викликано, насамперед, низьким рівнем статевого і дошлюбного виховання в школі, теоретичною нерозробленістю змісту і методів підготовки учнівської молоді до сімейного життя, неправильними установками батьків щодо статевого виховання дітей, політикою святенництва, характерної для частини суспільства, яка вже призвела до негативних соціальних наслідків — зростання числа вагітностей і абортів серед учнівської молоді, широкого розповсюдження венеричних захворювань, злочинності на сексуальному ґрунті, проституції і випадків статево-девіантної поведінки.

В умовах глибинних політичних, економічних та соціокультурних змін в усіх галузях життя виникла нагальна суспільна потреба поновому розглядати проблему підготовки молоді до сімейного життя, яку класики української педагогічної науки П.П.Блонський, Г.Г.Ващенко, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський вважали одним з найважливіших завдань виховання.

До проблем молодоті сім'ї, закономірностей її буття й розвитку звертались соціологи Т.М.Афанасьєва, К.К.Баздирєв, І.В. Бестужев-Лада, С.І.Голод, І.А.Зязюн, В.І.Переведенцев, О.Г.Харчев, Д.М.Чечот, Н.Г.Юркевич; демографи А.І.Антонов, М.С.Бєдний, В.О.Бєлова, Л.Є.Дарський, Б.І.Урланіс; економісти Л.М.Кузнецова, Г.І.Могилевська, Л.М.Орлов; юристи Є.М.Ворожейкін, А.І.Пергамент, В.О.Сисенко; сексологи Д.М.Ісаєв, І.С.Кон, Ю.І.Кушнірук, А.М.Свядош, М.О.Ходаков, І.Ф.Юнда; психологи І.В.Дубровіна, О.І.Жаворонко, С.В.Ковальов, Я.Л.Коломинський, В.Ф.Рибаченко; педагоги В.І.Барський, В.І.Верещагіна, Л.П.Вовк, В.Г.Кузь, О.Р.Кунц, Л.І.Малєнкова, М.Г.Стєльмахович, Л.М.Тимошенко.

Проблема підготовки учнівської молоді до сімейного життя, статевого та дошлюбного виховання знайшла своє відображення в дисертаційних та монографічних дослідженнях вітчизняних педагогів. Ними вивчались такі аспекти даної проблеми: теоретичні основи статевого виховання (Д.М.Ісаєв, В.Є.Каган, В.М.Колбановський, А.І.Комарова, І.П.Петрище, А.В.Петровський, Л.І.Слинько); статеве виховання в сім'ї (А.В.Говорун, Г.Ф.Дейнега, В.М.Доброва, Л.В.Добрович, Д.В.Колєсов); моральні аспекти підготовки школярів до сімейного життя (Л.Я.Вєрб, З.Г.Зайцева, В.І.Карпков, Р.А.Лємєхова, В.Г.Пултєвська, А.Н.Сизанов, І.А.Трухін); індивідуальний підхід до старшокласників у підготовці майбутнього сім'янина (В.М.Бизова, М.Ф.Фєоктистова); диференційоване виховання юнаків і дівчат (Т.Ю.Абаєва, І.Г.Овчиннікова, Н.П.Пономарєнко, І.М.Шалімова); формування правильних міжстатєвих стосунків у шкільному колективі (М.Й.Боришєвський, В.Л.Вєчер, Б.І.Кім, В.Л.Поплужний); особливості статево-ролєвого самовизначєння юнаків і дівчат (В.О.Васютинський, Ю.Б.Тарнавський, Т.М.Титарєнко, Т.І.Юфєрєва); взаємодія школи та сім'ї у підготовці учнів до шлюбу (В.Г.Постовий, Д.І.Пєрфильєвська, Є.В.Сичова); гігієнічні питання статевого виховання (Г.П.Храмцова, А.Г.Хрипкова, А.Н.Шибєєва); підготовка до виконання батьківських та материнських функцій (В.В.Бойко, Є.Ф.Ілляна, Д.В.Луцик, Г.А.Чєредниченко); демографічне виховання (А.Г.Волков, І.А.Манцилова); формування культури інтимних почуттів (Л.А.Богданович, Л.А.Кульчицька).

Разом з тим відсутні фундаментальні роботи з узагальнення вітчизняного досвіду підготовки молоді до сімейного життя та порівняльно-педагогічного аналізу досліджуваної проблеми в зарубіжних країнах. У жодному дослідженні названих та інших авторів не створено цілісної системи підготовки учнів загальноосвітніх шкіл до сімейного життя.

Враховуючи негативні тенденції у формуванні сім'ї на даному етапі розвитку нашого суспільства, недоліки у дошлюбному вихованні школярів, а також відсутність фундаментальних теоретичних і методичних розробок проблеми підготовки майбутнього сім'янина, нами вибрана **тема** дослідження: «Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя».

Об'єктом дослідження є процес підготовки підростаючого покоління до сімейного життя у навчально-виховній діяльності загальноосвітньої школи та в сім'ї.

Предмет дослідження — теоретичні основи, концепція і модель підготовки учнів загальноосвітньої школи до сімейного життя.

Мета дослідження полягає у розробці, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці концепції, системи і моделі підготовки молоді до сімейного життя, психолого-педагогічних умов їх реалізації в системі навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи.

Сутність концепції дослідження полягає у доведенні життєздатності і ефективності запропонованої моделі підготовки школярів до сімейного життя, що характеризується комплексним підходом до змісту, форм і методів роботи з формування майбутнього сім'янина, який передбачає врахування психосексуальних та вікових особливостей учасників педагогічного процесу, єдність виховних впливів учителів, батьків, спеціалістів, шкільної психологічної служби, дотримання системи соціально-педагогічних, організаційно-педагогічних та психолого-педагогічних умов, стратегічних і тактичних підходів, необхідних для її реалізації.

Провідні ідеї концепції знайшли свою конкретизацію в часткових **гіпотезах**, що передбачають можливість підвищення ефективності підготовки учнівської молоді до сімейного життя за умов, що:

- підготовка до сімейного життя розглядається і реалізується як складова частина системи національного виховання, орієнтована на створення міцної сім'ї, самостійної держави, духовне і моральне оновлення суспільства;

- робота з формування майбутнього сім'янина будується на прогресивних традиціях вітчизняної педагогіки і кращому зарубіжному досвіді;

— зміст підготовки сім'янина передбачає формування психологічної готовності до створення сім'ї, вибору шлюбного партнера, сексуально-інтимного спілкування, виконання подружніх і батьківських ролей і реалізується в навчальній, позаурочній, позашкільній роботі та в сім'ї;

— міжстатеве спілкування в різних сферах діяльності школярів організовано з урахуванням психологічних особливостей статей і їх віку;

— шкільна психологічна служба спрямовує свою діяльність на ранню діагностику, розробку та реалізацію спільно з педагогічними колективами конкретних програм корекції поведінки учнів з відхиленнями в психосексуальному розвитку чи поведінці;

— ведеться спеціальна підготовка педагогів, практичних психологів та батьків до роботи з формування сім'янина.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження були визначені наступні **завдання**:

— на основі теоретичного аналізу проблеми формування сім'янина і способів її вирішення у вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії і практиці обґрунтувати концепцію підготовки учнівської молоді до сімейного життя;

— проаналізувати психологічні особливості статей, дослідити основні етапи психосексуального розвитку школярів, розробити систему критеріїв визначення рівня готовності особистості до сімейного життя;

— визначити загальне і специфічне у змісті та методиці роботи сучасної школи і сім'ї з формування майбутнього сім'янина; виявити типові ускладнення у цій справі та шляхи їх подолання;

— розробити, теоретично обґрунтувати й апробувати на практиці нову модель підготовки учнівської молоді до сімейного життя;

— виявити потенційні можливості шкільних дисциплін у формуванні майбутнього сім'янина; розробити і впровадити в експериментальних школах курс «Психологія сімейного життя»;

— визначити психолого-педагогічні умови успішного формування готовності учнів до сімейного життя; обґрунтувати систему діяльності шкільної психологічної служби з підготовки майбутнього сім'янина;

— накреслити зміст, основні шляхи і форми підготовки майбутніх вчителів та практичних психологів до роботи з формування сім'янина;

— розробити і експериментально перевірити систему психолого-педагогічного забезпечення учителів необхідними науково-методичними матеріалами, структуру і зміст спецкурсів «Підготовка учнів до

сімейного життя» для всіх спеціальностей вищих педагогічних закладів освіти та «Психологія сімейного життя» для підготовки практичних психологів;

— визначити шляхи ефективної психолого-педагогічної допомоги школи батькам у підготовці дітей до сімейного життя.

Методологічною основою дослідження виступають: ідеї про взаємозалежність і взаємообумовленість соціальних та педагогічних явищ; про мораль, як суспільне явище, про людину — носія етики, добра і справедливості; положення про об'єктивний та історичний підхід до аналізу процесу педагогічних явищ, про єдність логічного та історичного; про провідну роль діяльності у формуванні особистості, про єдність свідомості і діяльності; світова гуманістична інтерпретація виховання і розвитку людини, її індивідуальності і творчого потенціалу; положення про закономірності психосексуального розвитку і формування мотиваційної сфери особистості; Конституція України, нормативні документи України з проблем освіти і виховання (Закон України «Про освіту», Державні програми «Освіта» («Україна XXI століття») та «Діти України», національна програма «Планування сім'ї»).

Теоретичну основу дослідження становлять: досягнення педагогіки, психології, соціології, права, демографії та інших наук, що розкривають основні аспекти і труднощі психосексуального розвитку особистості, проблеми міжстатевого спілкування, дошлюбної підготовки учнівської молоді, сутність сучасної сім'ї і кризових явищ у шлюбно-сімейних стосунках, наукові праці методологічного характеру.

Для вирішення поставлених завдань використовувались теоретичні і емпіричні методи дослідження.

Теоретичні методи: аналіз психолого-педагогічної, юридичної, соціологічної та іншої літератури; узагальнення експериментальних даних; класифікація, дедукція, індукція, побудова аналогій; логічні методи для встановлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей; статистичний аналіз результатів експерименту.

Емпіричні методи: педагогічне спостереження (пряме, опосередковане); бесіда; анкетування; інтерв'ю; тестування; усні і письмові твори; вивчення шкільної документації; моделювання конкретних ситуацій; експертні оцінки; узагальнення незалежних характеристик; шкалування, рангування; констатуючий і формуючий експерименти; вивчення педагогічного досвіду; ретроспективний аналіз власної практики.

Дослідження проводилось протягом 1980-1997 років у кілька етапів.

Перший етап (1980-1985 рр.) характеризується постановкою проблеми підготовки учнівської молоді до сімейного життя: вивчалася

психолого-педагогічна література, а також наукові праці з суміжних галузей знань (соціології, сексології, демографії та ін.), аналізувався досвід практичної діяльності загальноосвітніх шкіл та вищих закладів освіти (Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська обл.) з підготовки молоді до сімейного життя, проводились констатуючі заміри.

Другий етап (1986-1990 рр.) пов'язаний з розробкою програми і методики дослідно-експериментальної роботи: проводився ретроспективний порівняльний аналіз, продовжувався відбір матеріалу; уточнювалось змістове наповнення різних аспектів підготовки молоді до сімейного життя; моделювалися і уточнювалися умови оптимізації статевого виховання; вивчалось місце шкільної психологічної служби в системі підготовки майбутнього сім'янина; розроблялись програми факультативних курсів для шкіл та спецкурсів для педагогічних закладів освіти.

Третій етап (1990-1997) визначається вирішенням проблеми в теоретичному і практичному плані. Основну увагу зосереджено на концептуальному розгляді питання, теоретичному і методичному обґрунтуванні програми формування майбутнього сім'янина; проводилась експериментальна перевірка оптимальності запропонованої моделі роботи з підготовки до сімейного життя, апробовувались і вдосконалювались спецкурси для учнів, майбутніх учителів і практичних психологів; формулювалися рекомендації для вчителів загальноосвітніх дисциплін, класних керівників, батьків, шкільної психологічної служби з вдосконалення підготовки молоді до сімейного життя; проводився аналіз, систематизація та уточнення результатів дослідження, формулювались висновки, оформлялись матеріали дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

- вперше створено, теоретично й експериментально обґрунтовано модель навчально-виховної діяльності школи і сім'ї з підготовки учнівської молоді до сімейного життя;

- удосконалено технологію реалізації можливостей шкільних навчальних предметів для підготовки учнів до сімейного життя;

- визначено комплекс психолого-педагогічних умов, які сприяють підвищенню ефективності діяльності школи та сім'ї з підготовки учнівської молоді до сімейного життя;

- вперше на основі системного підходу обґрунтовано концепцію сексуально-інтимної підготовки учнівської молоді до сімейного життя, виявлено динаміку формування психосексуальності і свідомості сім'янина та встановлено критерії діагностування рівнів сформованості цих якостей;

- обґрунтовано систему діяльності психологічної служби в школі з формування майбутнього сім'янина та його сексуальної культури;
- розроблено зміст і методику підготовки майбутніх вчителів та практичних психологів до здійснення сексуального виховання школярів та підготовки їх до сімейного життя.

Теоретична значущість дослідження полягає у:

- виявленні найважливіших суперечностей та тенденцій у підготовці молоді до сімейного життя, у формуванні психосексуальності;
- обґрунтуванні сутності поняття «готовність до сімейного життя» як інтегральної властивості особистості;
- виробленні концептуальних положень, що поглиблюють розуміння процесу підготовки молоді до сімейного життя як окремої підсистеми виховання, яка має свою логіку, закономірності, зміст, форми і методи;
- розробці методики відбору змісту навчального матеріалу загальноосвітніх дисциплін з формування майбутнього сім'янина;
- теоретичному обґрунтуванні нових методичних підходів до формування готовності студентів педагогічних закладів освіти до роботи з виховання майбутнього сім'янина.

Практична значущість дослідження полягає в розробці та реалізації в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл та педагогічних закладів освіти нових підходів до підготовки учнівської молоді до сімейного життя. За результатами дослідження автором запропоновані і знайшли широке застосування в школах та вищих закладах освіти України нові навчальні програми, навчальні і методичні посібники з психології сімейного життя. Матеріали досліджень, викладені в посібнику «Психологія сімейного життя», можуть бути покладені в основу лекційних курсів, спецсемініарів, факультативів тощо, використані вчителями і практичними психологами у підготовці учнів різного віку до сімейного життя. Рекомендована в дисертації система підготовки учнівської молоді до сімейного життя може бути запроваджена в практику роботи закладів освіти всіх рівнів. Запропоновані автором форми проведення нестандартних занять з психології сімейного життя, граф-схеми підготовки майбутнього сім'янина, тематика дослідницької роботи учнів і студентів і т.п. сприятимуть підвищенню ефективності всієї виховної роботи, орієнтованої на підготовку до сімейного життя.

Вірогідність і обґрунтованість основних наукових положень і висновків дисертації забезпечується опорою на наукову методологію, результати досліджень багатьох галузей науки про людину і сім'ю,

репрезентативною вибіркою учасників експериментальної роботи, використанням значного обсягу матеріалу, численністю досліджуваних педагогічних фактів і явищ, обґрунтованим вибором адекватних меті і завданням роботи методів дослідження, аналізом значної кількості показників, поєднанням кількісного і якісного аналізу отриманих результатів, багатократною і всебічною перевіркою основних теоретичних висновків і методичних рекомендацій, широким обговоренням результатів дослідження на наукових і науково-практичних конференціях тощо.

Апробація і впровадження результатів дослідження проводилася у процесі експериментальної роботи, здійснюваної особисто автором і за його спрямуванням — аспірантами, учителями, студентами. Основні положення і результати досліджень висвітлювались на численних конференціях, у тому числі на міжнародних.

З основними положеннями і рекомендаціями дисертації знайомилися слухачі курсів підвищення кваліфікації вчителів при Тернопільському інституті післядипломної освіти. Результати дослідження використані при формуванні програми розвитку сім'ї, розробленої управлінням у справах молодіжної політики Тернопільської обласної держадміністрації. На основі концептуальних положень, теоретичних узагальнень і експериментальних даних, висвітлених у дисертації, опрацьовано та впроваджено в педагогічні заклади освіти спецкурс «Підготовка учнів до сімейного життя» для студентів всіх спеціальностей та нормативний курс «Психологія сімейного життя» для майбутніх практичних психологів. Зміст цих курсів відображено у відповідних програмах, методичних рекомендаціях, а також у двотомному навчальному посібнику «Психологія сімейного життя».

Основні публікації автора видані в формі 2-х монографій, 4-х посібників, численних методичних рекомендацій, статей, тез, навчальних програм загальним обсягом понад 122 друкованих аркуші.

Особиста участь дисертанта в здобутті наукових результатів полягає в багаторічному самостійному дослідженні теоретичних і методичних аспектів проблеми, проведенні експериментальної роботи в школах і педагогічному університеті, наданні консультацій працівникам освіти, вчителям, які брали участь в експерименті; в узагальненні власного досвіду викладача предметів «Етика і психологія сімейного життя» та «Психологія сімейного життя» в школі та університеті. Всі наведені у дисертації аналітичні матеріали, висновки, що визначають наукову новизну дослідження, його теоретичну і практичну значущість, отримані автором самостійно.

На захист виносяться:

- концепція підготовки учнівської молоді до сімейного життя, яка відповідає новим соціально-економічним умовам і розкриває психологічні особливості статей, основні етапи їх психосексуального розвитку, шляхи формування готовності до сімейного життя та критерії її визначення;

- модель навчально-виховної діяльності школи з підготовки майбутнього сім'янина в процесі вивчення загальноосвітніх дисциплін державного і шкільного компонентів навчальних планів та в позаурочній роботі;

- система психолого-педагогічних умов забезпечення ефективності підготовки майбутнього сім'янина у навчально-виховному процесі школи та в сім'ї;

- сукупність положень, які визначають зміст та методику підготовки вчителів і практичних психологів до дошлюбного виховання учнівської молоді та можливості їх використання у навчально-виховному процесі педагогічного закладу освіти;

- зміст навчальних програм і методика викладання спецкурсів «Підготовка учнів до сімейного життя» і «Психологія сімейного життя» у педагогічних закладах освіти, в яких реалізовані основні ідеї концепції підготовки учнівської молоді до сімейного життя.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (461 назва), 64 таблиці, 9 схем, 6 ілюстрацій, 63 додатків; вона викладена на 358 сторінках машинопису.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, сформульовано концепцію, часткові гіпотези та завдання дослідження; викладено вихідні методологічні положення та методи дослідження; показано його наукову новизну, теоретичну та практичну значущість, сформульовано положення, що виносяться на захист; наведено дані про апробацію і впровадження результатів дослідження.

У першому розділі — «Підготовка учнівської молоді до сімейного життя як соціальна та психолого-педагогічна проблема» — аналізуються шляхи вирішення проблеми підготовки учнівської молоді до сімейного життя у зарубіжній і вітчизняній педагогіці та шкільній практиці, розкриваються соціальні передумови її актуалізації на сучасному етапі розбудови української держави.

Питання дитячої сексуальності, проблеми підготовки молоді до сімейного життя активно розробляються в сучасній західній психолого-педагогічній науці. Аналітичний огляд різних концепцій реалізації цієї проблеми засвідчив, що сьогодні на Заході не існує єдиної уніфікованої моделі підготовки молоді до сімейного життя. Нами виділені основні її типи: сексуальне виховання у вузькому розумінні слова (теоретично базується на шведській моделі 60-х рр.); підготовка до міжособистісних стосунків, як згуманізована версія традиційного сексуального виховання (Данія, Фінляндія, Югославія); підготовка до сімейного життя як складова цілісного виховного процесу, без виділення в окремий процес (мав місце в республіках колишнього СРСР); виховання людяності, що зводиться до проблем прокреації і моральної відповідальності за демографічну кризу (Франція); підготовка до шлюбу і подружнього життя, в якій сексуальне виховання поєднується з підготовкою до виконання подружніх ролей, що розглядається в широкому суспільному контексті (Польща, Чехія, Росія, Португалія, Італія). У 70-90-х роках в Європі спостерігається перехід від класичної моделі, що обмежується сексуальним вихованням, до широкої версії підготовки молоді до шлюбу і подружнього життя. Саме ця версія взята нами за основу побудови експериментальної моделі підготовки учнівської молоді до сімейного життя.

Вивчення вітчизняного досвіду статевого виховання та підготовки молоді до сімейного життя дає підставу стверджувати, що суспільний інтерес до досліджуваної проблеми визначається рівнем демократизації суспільства. У 20-х роках спостерігається суттєвий інтерес до проблеми статевого та дошлюбного виховання учнівської молоді, пов'язаний, насамперед, з діяльністю педологів. Окремі аспекти формування майбутнього сім'янина розглядались у 20-30-х рр. у працях класиків української педагогічної науки П.П.Блонського, Г.Г.Ващенка, А.С.Макаренка, С.Ф.Русової, які виділяються новизною і оригінальністю вирішення даної проблеми, використанням національного фактору, етнографічного матеріалу в родинному вихованні школярів. На початку 30-х років із встановленням культу особи Сталіна, тоталітаризму, прийняттям відомих постанов ЦК ВКП(б) і особливо постанови «Про педологічні перекирування в системі наркомосів» (1936 р.) на проблеми дошлюбного та сексуального виховання було накладено педагогічне табу.

Інтерес вітчизняних педагогів до дошлюбного та статевого виховання школярів відродився на початку 60-х років, у період нетривалої хрущовської відлиги. З'являється низка наукових праць,

присвячених даній проблематиці. В період застою та відродження тоталітаризму спостерігається пасивність вчених у дослідженні проблем статевого виховання. Більшість педагогів, що намагались вивчати дане питання, обрали предметом свого дослідження моральний аспект підготовки майбутнього сім'янина.

Із настанням періоду перебудови, демократизації суспільного життя в школах країни з 1983 р. запроваджується навчальний предмет «Етика і психологія сімейного життя». Але через непродуманість змісту курсу, неухвагу до психологічних аспектів подружнього життя та формування сексуальної культури, низький рівень його викладання, відрив курсу від реальних потреб старшокласників і самого життя він був вилучений із навчальних планів шкіл.

У дослідженні зроблено аналіз низки соціальних чинників актуалізації проблеми підготовки учнівської молоді на сучасному етапі розвитку суспільства, сформульовані основні завдання послаблення їх дії на формування майбутнього сім'янина, розкрито типові прогалини у статевому та дошлюбному вихованні, представлені результати констатуючого експерименту. Діагностика, проведена на першому етапі дослідження, засвідчила вкрай незадовільну підготовку учнівської молоді до сімейного життя. Про це говорять не лише наші заміри, проведені за допомогою комплексу методик, але й самооцінка випускниками загальноосвітніх шкіл своєї готовності до реалізації різних функцій сімейного життя.

Другий розділ — «Психолого-педагогічні засади формування готовності учнівської молоді до сімейного життя» — присвячено розкриттю закономірностей психосексуального розвитку школярів, психологічних особливостей статей та міжособистісного спілкування школярів різної статі, визначенню психолого-фізіологічних основ статевого та дошлюбного виховання, а також методики діагностики готовності учнівської молоді до сімейного життя.

У період статевого дозрівання в дітей закладаються психологічна і емоційна основи сексуальності, зростає інтерес особистості дитини до представників іншої статі, актуалізується інформація сексуального характеру, формується чоловіча і жіноча психологія, ширше проявляються форми поведінки, прямо чи опосередковано визначені статевими ролями, урізноманітнюються види психосексуальної діяльності, активно використовуються вторинні рольові атрибути, з'являються психологічні новоутворення — почуття дорослості, утвердження самостійності, інтерес до зовнішності і власного внутрішнього світу.

Неоднорідність періоду статевого дозрівання за інтенсивністю і характером психічних зрушень, наявність акселератів і ретардантів у колективі призводять до появи специфічних психологічних проблем, які необхідно враховувати у статевому та дошлюбному вихованні. Негативний вплив на психосексуальний розвиток чинить передчасне збудження дитячої сексуальності. Суб'єкт входить у статеве життя дорослого з різними сексуально-психологічними інфантилізмами, які псують інтимне життя, перешкоджають гармонізації сімейних стосунків.

Не менше значення у підготовці молоді до сімейного життя має й розуміння школярами особливостей і відмінностей кожної статі, що проявляються у міжстатевому спілкуванні. В результаті дослідження встановлено, що психологічні особливості статей проявляються в різних аспектах життєдіяльності людини: в спрямованості інтересів, поведінці, характері, проявах сексуальності, ставленні до міжстатевих стосунків та подружнього життя, основних життєвих цінностей.

Виходячи з того, що налагоджене психологічно безпечне спілкування має вирішальне значення в дошлюбний період та в подружньому житті, значна увага в дослідженні приділена психологічним особливостям міжособистісних контактів школярів різної статі. Встановлено, що міжстатеве спілкування має свої особливості на різних вікових етапах розвитку дітей, які необхідно враховувати у виховній роботі. Підсумовуючи результати дослідження даної проблеми, подаємо їх у вигляді таблиці 1.

У дослідженні за основний критерій ефективності формування майбутнього сім'янина взято співвідношення вербальної та реальної поведінки школярів у сфері міжстатевих стосунків, сексуальної та сімейно-побутової культури. З цією метою визначалось відсоткове співвідношення кількості учнів, які поведуться у відповідності з прийнятими нормами в міжстатевому спілкуванні та сімейно-побутовій діяльності — K_2 до кількості учнів, що мають правильні знання про особливості міжстатевого спілкування та шлюбно-сімейних стосунків — K_1 :

$$K = \frac{K_2}{K_1} \cdot 100\%. \quad (1)$$

Для того, щоб прослідкувати результативність експериментальної роботи, визначено три рівні готовності учнів до сімейного життя наступним чином: високий — при $x \geq \frac{3}{4}\Pi$, середній — при $\frac{\Pi}{4} \leq x < \frac{3}{4}\Pi$, низький — при $x < \frac{\Pi}{2}$, де x — середня сумарна бальна оцінка готовності учнів до сімейного життя, Π — максимально можлива оцінка сформованості якостей сім'янина.

Таблиця 1. Особливості міжстатевого спілкування школярів на різних вікових етапах розвитку

Віковий період	Характер міжстатевого спілкування школярів
7-10 рр.-молодший шкільний вік	поляризація статей і відносно мирне співіснування гомогенізованих груп; спілкування не інтенсивне, протікає головним чином у організованих учителем сферах
10-13 р.-молодший підлітковий вік	гострий антагонізм статей, в основі якого лежать перші прояви інтересу до представників протилежної статі і спостерігається притягування через відштовхування. Спілкування між статями ускладнене, характеризується часто агресією
13-15 р. - середній підлітковий вік	зростає інтерес до представників протилежної статі; виникає пролом у психологічному бар'єрі в стосунках юнаків і дівчат, з'являються романтичні симпатії, які детермінують бажання і прагнення бути кращим, заняття самовдосконаленням
15-16 р. - старший підлітковий вік	зближення поляризованих груп, період утворення гетерогенних груп і пар, перших захоханостей, загравань, фліртів; час перших побачень
16-18 р. - старший шкільний вік	взаємини статей стають менш проблематичними, поведінка школярів у міжстатевому спілкуванні впевнена і зрівноважена; контакти стають інтенсивнішими; у багатьох зароджується перше кохання

Бальна оцінка готовності учнів до сімейного життя визначалась сумуванням балів за кожною з 8 якостей, необхідних для формування гармонійної сім'ї, при цьому бралось середнє значення бальних оцінок вербальної і реальної поведінки:

$$X = \frac{1}{8} \sum_{n=1}^8 \frac{x_n + y_n}{2}, \quad (2)$$

де x_n — бальна оцінка вербальної поведінки (наявність знань про конкретну якість), y_n — бальна оцінка реальної поведінки (прояв даної якості у конкретних вчинках), n — кількість якостей.

Оцінка вербальної і реальної поведінки проводилась за трибальною шкалою: 1 — недостатній рівень прояву чи розуміння даної якості, 2 — середній рівень прояву чи розуміння даної якості, 3 — високий рівень прояву чи розуміння даної якості. До високого

рівня готовності до сімейного життя віднесено тих школярів, які мають середню бальну оцінку $x \geq 2,25$, до середнього — $1,5 < x \leq 2,25$ і до низького $x < 1,5$. Кожен з цих рівнів характеризує динаміку розвитку тієї чи іншої визначальної для майбутньої сім'ї якості.

Отримані в процесі констатуючого зрізу дані стали відправною точкою для проведення формуючого експерименту.

У третьому розділі — «Зміст підготовки учнівської молоді до сімейного життя» — зроблено аналіз змісту основних аспектів формування майбутнього сім'янина.

Виходячи з основних функцій сучасної сім'ї (репродуктивної, виховної, господарсько-економічної, комунікативної, відновлювальної, феліцітологічної, організації дозвілля, регулятивної), виділено такі аспекти підготовки учнівської молоді до сімейного життя: загально-соціальний, моральний, юридично-правовий, господарсько-економічний, естетичний, психологічний, сексуально-інтимний, демографічно-педагогічний. Функції сім'ї та названі аспекти утворюють змістовно-цільову основу моделі навчально-виховної діяльності школи і сім'ї з підготовки учнівської молоді до сімейного життя (схема 1).

Встановлено, що жоден з цих аспектів не знаходить належного відображення у навчально-виховній діяльності школи і сім'ї. На основі результатів, отриманих у ході констатуючого експерименту розроблена структура та сформульовані основні завдання всіх аспектів підготовки школярів до сімейного життя, визначено і аргументовано морально-психологічні якості сім'янина, які необхідно розвивати у школярів різного віку із врахуванням статевих особливостей, вказано шляхи підвищення рівня психологічної готовності до шлюбу.

По-новому розглянуто три важливих складових частини сексуально-інтимної підготовки молоді: статеву просвіту, статеве виховання та формування сексуальної культури. Через формування основних завдань кожного з цих компонентів визначено зміст сексуально-інтимної підготовки молоді. У науковій літературі тривалий час точиться дискусія з приводу того, коли проводити статеву просвіту, статеве виховання, хоч часто ці поняття вживають як тотожні. Відсутні праці про формування сексуальної культури. Наша позиція в цьому питанні полягає в тому, що статеве виховання і статева просвіта починаються від народження дитини, здійснюються паралельно, взаємодоповнюючи одна одну, протягом всього періоду розвитку особистості, створюючи базу для формування сексуальної культури в старшому шкільному віці.

Виходячи з вищесказаного, зроблено спробу дати визначення трьом основним її компонентам:

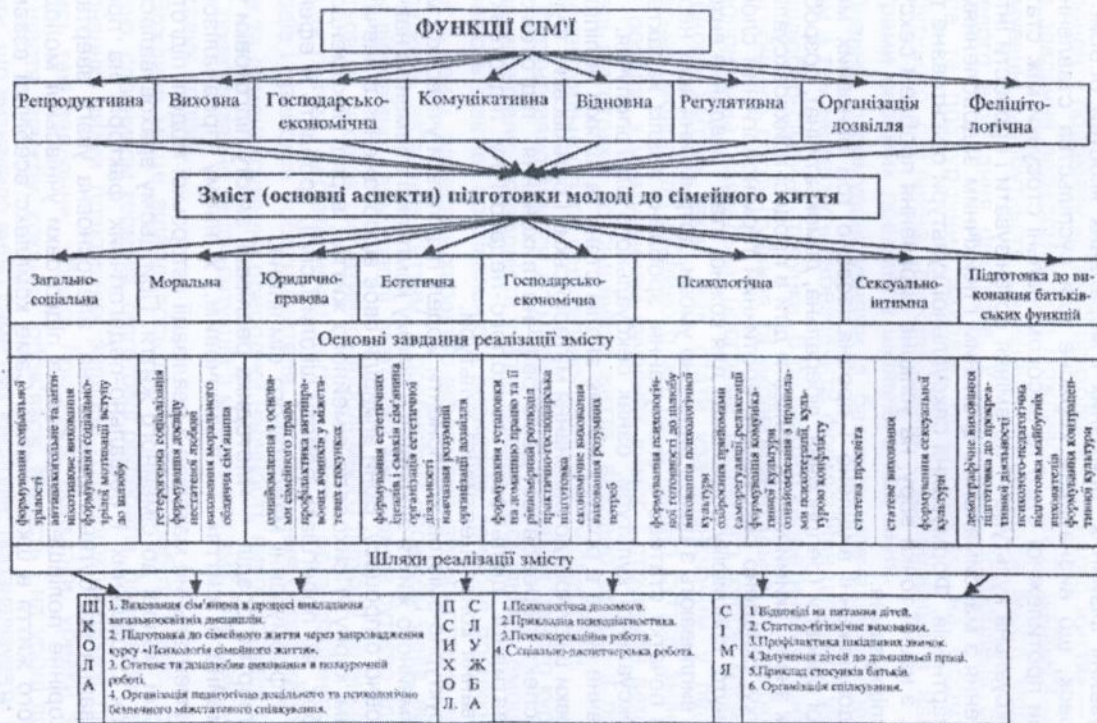

Схема 1. Змістовно-процесуальна модель підготовки учнівської молоді до сімейного життя.

Статева просвіта — це інформування дітей з питань анатомії та фізіології статі людини, психосексуального розвитку, виконання статевої ролі.

Статеве виховання — це організований і цілеспрямований процес формування фізичних, психічних і моральних якостей особистості, установок, що визначають корисне для суспільства ставлення до людини протилежної статі та високоморальні стосунки між статями.

Сексуальна культура — це вміння організувати і провести інтимне зближення з максимальним фізичним і психічним задоволенням для обох партнерів. Формування сексуальної культури орієнтоване таким чином, з нашої точки зору, на успішне вирішення проблем сексуального спілкування.

У дослідженні виділено і проаналізовано три основних моделі статевої просвіти (репресивна, ліберальна, демократична), розроблено перелік знань, якими мають володіти діти в процесі психосексуального розвитку, складено сексуально-еротичний термінологічний словник, розглянуто специфіку соціалізації для кожної статі і завдання виховання, що впливають з цього, виявлено умови, дотримання яких необхідне для початку статевого спілкування, зроблено аналіз характерних рис сексуальної культури, ознак сексуального благополуччя.

Значне місце в розділі займає аналіз стану та шляхів поліпшення підготовки школярів до виконання материнських і батьківських функцій. Цей аспект передбачає демографічне виховання, підготовку до прокреативної діяльності, психолого-педагогічну підготовку та формування контрацептивної культури.

Структурно-змістові компоненти моделі підготовки учнівської молоді до сімейного життя закладені у цілому комплексі елементів навчально-виховного процесу. Вони знайшли своє відображення в навчальній програмі курсу «Психологія сімейного життя», в ряді рекомендацій і розробок, які полегшать роботу школи і сім'ї, зроблять її ефективнішою у формуванні майбутнього сім'янина.

Четвертий розділ — «Методика реалізації змісту підготовки учнів до сімейного життя» — є ключовим. У ньому проаналізовано експериментальний матеріал з реалізації авторської моделі підготовки учнівської молоді до сімейного життя. При цьому враховувалась дія багатьох соціальних і соціально-педагогічних факторів на процес формування майбутнього сім'янина, але основна увага зверталась на докорінне поліпшення роботи з підготовки учнівської молоді до сімейного життя в школі і сім'ї. Саме комплекс всебічної взаємодії учнів з батьками, учителями, шкільними психологами, однолітками дає їм можливість усвідомити особливості взаємин між статями.

ми, розвинути відповідні почуття, сформувати уявлення, погляди, переконання, якості і звички, пов'язані з готовністю до шлюбу і сімейного життя.

Створення національної школи, розробка її концепції, запровадження нових навчальних планів і програм, вилучення з державного компоненту предмету «Етика і психологія сімейного життя» — поставили завдання переосмислити можливості змісту шкільної освіти у формуванні майбутнього сім'янина, підвищення якості морально-статевого виховання школярів. У дисертації розроблена система уроків та позаурочних заходів, орієнтованих на формування майбутнього сім'янина, внесені зміни і доповнення в навчальні програми окремих предметів шкільного навчання.

Знання, отримувані учнями з багатьох навчальних предметів, разом з тим не можуть забезпечити формування цілісного уявлення про шлюбно-сімейні стосунки. В результаті теоретичного психолого-педагогічного обґрунтування та експериментальної перевірки нами запропонована навчальна програма шкільного курсу «Психологія сімейного життя», який має стати узагальнюючим у підготовці учнівської молоді до сімейного життя. Внесено суттєві зміни в усі його розділи з урахуванням сучасних вимог і структури авторської моделі підготовки до сімейного життя, введено розділ з проблем психосексуальності та сексуальної культури особистості.

Обґрунтовано вимоги до методики викладання даного курсу: новизна матеріалу, поетапність у його подачі; наступність, емоційність, яскравість фактів, оригінальність висновків, глибоке проникнення в сутність явищ, адресний характер інформації, використання наукових досліджень, зв'язок з життям, з особистим досвідом учнів, використання відповідної термінології. Методика викладання суттєво вдосконалюється за рахунок ситуативно-проблемного підходу до викладання більшості тем, варіативності логіки, змісту, організаційних форм, методів і прийомів роботи вчителя, застосування образотворчих засобів та демонстрування природної наочності, використання ролевих ігор, розв'язування задач-ситуацій з моральним змістом, різноманітних життєвих колізій.

Важливе місце відводилось самостійній роботі учнів: роботі з книгою, словником термінів, підготовці рефератів, доповідей, виступів, виконанню низки практичних завдань. Старшокласникам пропонувались такі завдання: зібрати прислів'я, приказки, уривки з віршів про щастя, дружбу, кохання, обов'язок, вірність і на уроці аргументувати, що визначило вибір саме цих висловів; проаналізувати висловлювання видатних людей про кохання, шлюб та сім'ю; самостійно

вивчити документи, що регламентують правові основи шлюбу; написати сценарій українського весілля; організувати зустрічі зі сім'ями, які відсвяткували «золоте» та «срібне» весілля; взяти інтерв'ю у молодій подружньої пари тощо.

Вивчення досвіду роботи експериментальних шкіл підказало нам і такий напрям самостійної роботи, як сімейні проекти (скласти оптимальний бюджет, представити схематично сімейний родовід чи сімейне дерево тощо). А екстраполяція вузівської системи підготовки на експериментальні школи підштовхнула нас і до самостійних завдань науково-дослідницького характеру, виконання яких вимагало від школярів роботи з джерелами, енциклопедіями, спостереження, проведення анкетування, інтерв'ю в молодших класах, у сім'ях, серед друзів, узагальнення матеріалів, обробку результатів, підготовку наукової доповіді чи виступу.

У дослідженні проаналізовано специфіку використання традиційних форм позаурочної роботи в процесі формування майбутнього сім'янина. Розроблено тематику, правила організації, методичні розробки проведення етичних бесід, диспутів, лекцій, читацьких конференцій, занять у клубах хлопців і дівчат, сформульовані вимоги до їх планування. Розглянуто можливості нетрадиційних форм просвітницької роботи в позаурочний час.

В експериментальних школах створювались умови, за яких практична діяльність учнів здійснювалася б відповідно до раніше набутих знань з питань статі, міжстатевих стосунків, щоб школярі різного віку неперервно вправлялись у дружбі, в соціальній поведінці, доброті, турботливості, боротьбі з недоліками і відхиленнями в статевій поведінці тощо. З цією метою практикувалось створення різновікових загонів за місцем проживання, організація спільної діяльності і збагачення досвіду міжстатевого спілкування (туристичні походи, екскурсії, культпоходи, військово-спортивні ігри, вечори танців, шефська та пошукова робота), проводились заняття з формування комунікативної культури, використовувалась система ігрових вправ, ролевих ігор.

З метою перевірки ефективності експериментальної роботи щодо єдності вербальної і реальної поведінки в міжстатевому спілкуванні було повторно визначено процентне співвідношення $K(1)$. В експериментальних школах суттєво зросла як кількість старшокласників, що мають сформовані знання про міжстатеві та шлюбно-сімейні стосунки, так і кількість учнів, що поведуться у відповідності з традиційними нормами, а звідси майже вдвічі зросло процентне співвідношення $K=79,6\%$ (до експерименту — $40,5\%$). У школярів

контрольних шкіл його зростання несуттєве (43,4% порівняно з 41,2% на початку експерименту). Це підтверджує доцільність рекомендованих заходів з формування майбутнього сім'янина. Розподіл старшокласників контрольних і експериментальних шкіл та динаміка зміни рівня готовності до виконання сімейних функцій представлені в таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка зміни рівня готовності учнівської молоді до сімейного життя в процесі експериментальної роботи

Рівень готовності учнівської молоді до сімейного життя	Кількість учнів по відношенню до загальної кількості учасників експерименту, %		
	початок експери- менту	кінець експерименту	
		експери- ментальні школи	контрольні школи
Високий	-	19,3	-
Середній	12,4	58,3	16,1
Низький	87,6	22,4	83,9

Доведено гіпотезу про піднесення ефективності підготовки учнівської молоді до сімейного життя за умови всебічного використання можливостей навчальної та позаурочної роботи, організації інтенсивного спілкування школярів у різних сферах їх діяльності.

Аналіз літератури та вивчення досвіду дошлюбного виховання в сім'ї дали можливість розкрити типові помилки батьків у цьому процесі: формування у дітей негативного ставлення до осіб протилежної статі, придушення в дитині проявів її статевої належності і спроби вберегти її від будь-якої інформації, пов'язаної зі статевими питаннями, встановлення цензури в читанні; спотворення батьками нормальних взірців поведінки; надмірна холодність чи надмірна любов у ставленні до дітей; авторитарний підхід до виховання; необізнаність у психолого-педагогічному відношенні. Основна ж причина, хибної виховної позиції батьків, на нашу думку, — відсутність у них правильного уявлення про те, як воно фактично проводиться і які реальні прояви сексуальності у дітей.

У дослідженні виділено ознаки, які характеризують переваги сімейного виховання у дошлюбній підготовці дітей: природність; тривалість виховних впливів батьків на дітей; інтегральний характер; емоційність виховних впливів; максимальна індивідуалізація; зацікавлений характер тощо. Найважливішими завданнями сім'ї в дошлюбному вихованні ми визначили: формування правильної статевої

ідентифікації дитини і гетеросексуальної установки; статева просвіта; формування досвіду нестатевої любові і контактної здібності; підготовка до виконання подружніх ролей.

У дослідженні розроблено рекомендації батькам щодо відповідей на питання дітей, що стосуються сексуальної та сімейно-побутової тематики, вимоги до статевої просвіти та статевого виховання дітей у сім'ї. Доведено переваги позитивної педагогіки над заборонною у статевого та дошлюбного вихованні. Розроблена система показників, що диференційовано визначає рівень педагогічної культури батьків щодо реалізації завдань дошлюбного виховання дітей.

Важливою складовою авторської концепції підготовки учнівської молоді до сімейного життя є положення про домінуючу роль шкільної психологічної служби у забезпеченні психолого-педагогічних аспектів формування майбутнього сім'янина. В дослідженні розроблено модель діяльності шкільного психолога з реалізації завдань статевого та дошлюбного виховання, проаналізовано завдання всіх складових його роботи: психодіагностики, психопрофілактики, психологічного консультування, психологічної освіти, психокорекції, соціально-диспетчерської діяльності тощо (схема 2). Запропонована конкретна програма участі психолога у підготовці учнів до гармонійного спілкування у міжстатевих стосунках та сімейно-побутовій сфері. Розроблена система методів психодіагностики та прийомів психокорекції. Проаналізовано специфіку застосування соціально-психологічного тренінгу, основні принципи його роботи, комплекс умінь, які даються учням. Розроблено методичні рекомендації з організації тренінгових занять, орієнтованих на підвищення якості підготовки майбутнього сім'янина.

Результати експериментальної роботи підтвердили авторську концепцію про важливу роль шкільної психологічної служби у психологічному забезпеченні процесу формування майбутнього сім'янина.

У п'ятому розділі — «Педагогічне забезпечення процесу формування готовності учнівської молоді до подружнього життя» — обґрунтовується залежність ефективності діяльності школи та сім'ї з підготовки учнівської молоді до сімейного життя від комплексу психолого-педагогічних умов, основу якого складають: 1) спрямованість фахової підготовки вчителів-предметників, класних керівників на формування майбутнього сім'янина; 2) спеціальна підготовка практичного психолога до статевого виховання, діагностично-корекційної діяльності; 3) психолого-педагогічна допомога батькам.

Схема 2. Модель діяльності шкільного психолога зі статевим та дошлюбним виховання школярів.

У результаті констатуючого експерименту встановлено, що більшість студентів педагогічних закладів освіти знаходяться на низькому рівні сформованості професійної готовності до роботи зі статевого та дошлюбного виховання. Виходячи з припущення, що причиною цього є недостатня робота педагогічного закладу освіти з цієї важливої проблеми професійної підготовки, запропоновано еталонну модель професійної готовності вчителя до роботи з формування майбутнього сім'янина, яка передбачає різні форми діяльності студентів педагогічного закладу освіти: навчальну, науково-дослідну та позанавчальну роботу, педагогічну практику (схема 3). При цьому професійна готовність студентів до роботи з дошлюбного виховання охоплює: їх теоретичну озброєність відповідними знаннями; психологічну готовність (впевненість у своїх силах, емоційно-вольова сфера, емпатичність, відсутність комплексів і хибної соромливості та ін.), практичну підготовленість (володіння технікою педагогічного впливу, навичками організації міжстатевого спілкування та ін.). Виділені і обгрунтовані критерії професійної готовності вчителів до роботи зі статевого та дошлюбного виховання, диференційовано три рівні сформованості даного феномену.

Оцінювання рівнів професійної готовності на констатуючому етапі дослідження показало, що студенти е/г і к/г мають практично однакову підготовку до роботи в школі зі статевого виховання учнів і формування майбутнього сім'янина.

Засобами формування готовності майбутніх учителів до виховання сім'янина в експериментальній роботі стали: навчальний матеріал нормативних курсів навчального плану педагогічних закладів освіти, насамперед психолого-педагогічних і загальноосвітніх дисциплін («Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності», «Загальна психологія», «Вікова і педагогічна психологія», «Валеологія та основи психогігієни»); спецкурс «Підготовка учнів до сімейного життя»; педагогічна практика; залучення студентів до науково-дослідної роботи з досліджуваної проблематики; проведення тренінгових занять, позанавчальних заходів з акцентом на підготовку студентів до відповідної роботи в школі. Розроблено навчальну програму спецкурсу, а також рекомендації викладачам педагогічних інститутів з використання навчального матеріалу відповідних дисциплін у підготовці майбутніх учителів до роботи зі статевого та дошлюбного виховання школярів.

Практичне спрямування занять, побудованих за принципами ролевої перспективи і моделювання професійних ситуацій, дозволило досягти результативності у формуванні професійної готовності

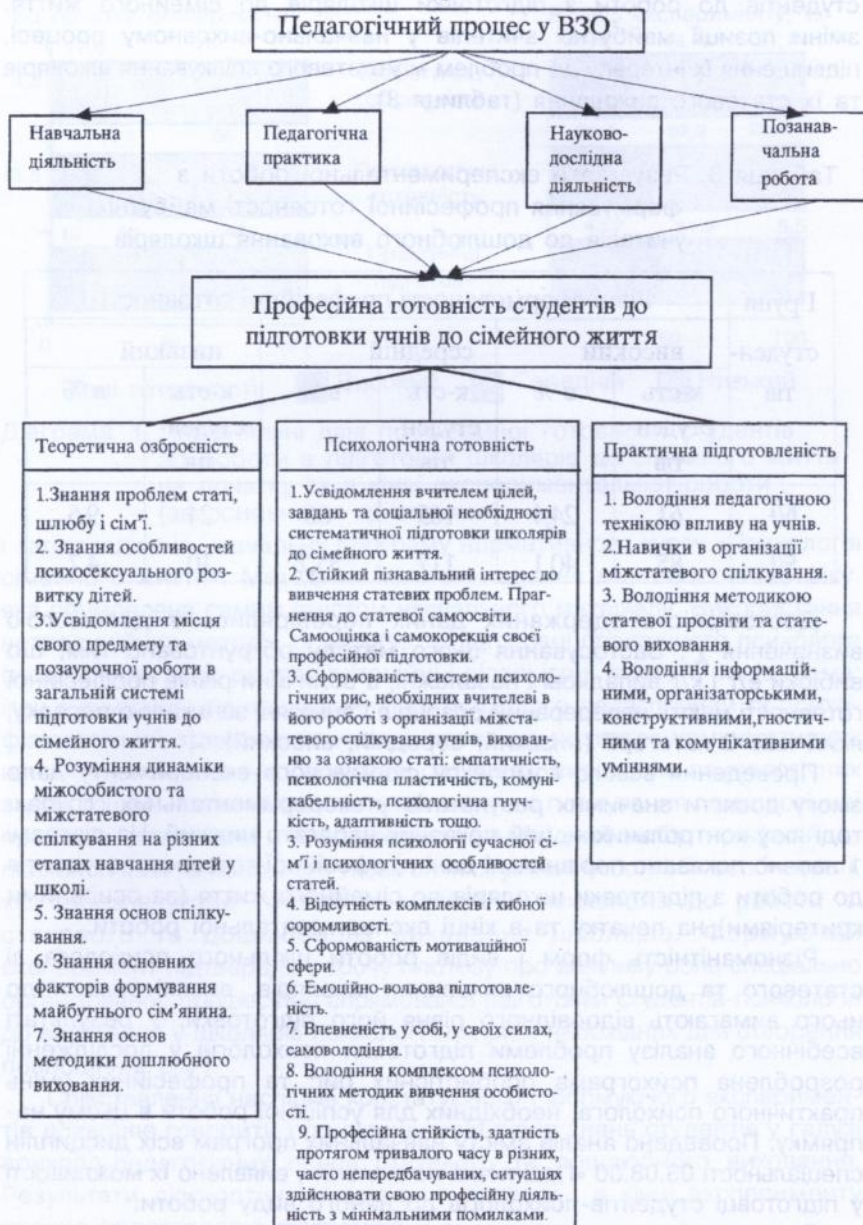

Схема 3. Модель-схема підготовки майбутніх учителів до здійснення статевого виховання та підготовки учнів до сімейного життя.

студентів до роботи з підготовки школярів до сімейного життя, зміни позиції майбутніх вчителів у навчально-виховному процесі, підвищення їх інтересу до проблем міжстатевого спілкування школярів та їх статевого виховання (таблиця 3).

Таблиця 3. Результати експериментальної роботи з формування професійної готовності майбутніх учителів до дошлюбного виховання школярів

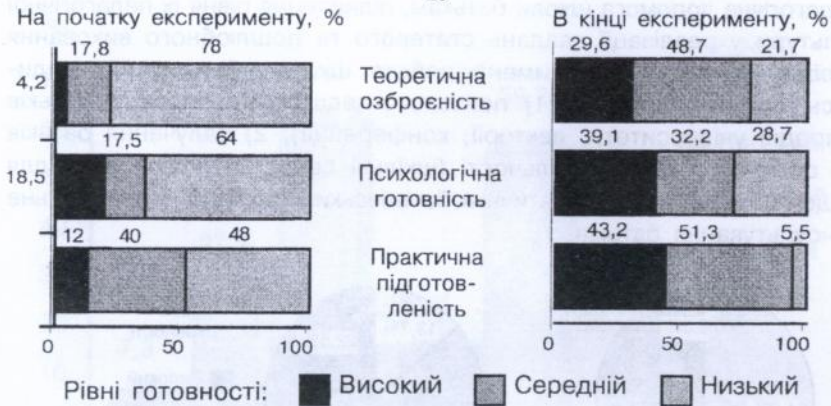
Групи студен- тів	Рівні сформованості професійної готовності					
	високий		середній		низький	
	к-сть студен- тів	в %	к-сть студен- тів	в %	к-сть студен- тів	в %
к/г	61	24,4	165	66	24	9,6
е/г	85	40,1	117	55,2	10	4,7

Достовірність одержаних даних перевірялись з допомогою визначення χ^2 . Застосування цього методу обгрунтовано тим, що вибірки е/г і к/г випадкові і незалежні, а величини рівнів професійної готовності мають неперервний розподіл і виміряні за шкалою порядку, який має 3 категорії (низький, середній, високий).

Проведення всього комплексу формуючого експерименту дало змогу досягти значимих результатів у експериментальних групах, тоді як у контрольних — цей показник набагато нижчий. На діаграмі 1 наочно показано порівняльні дані професійної готовності студентів до роботи з підготовки школярів до сімейного життя (за основними критеріями) на початку та в кінці експериментальної роботи.

Різноманітність форм і видів роботи шкільного психолога зі статевого та дошлюбного виховання школярів, високі вимоги до нього вимагають відповідного рівня його підготовки. У результаті всебічного аналізу проблеми підготовки психологів у дослідженні розроблена психограма особистісних рис та професійних умінь практичного психолога, необхідних для успішної роботи в цьому напрямку. Проведено аналіз змісту навчальних програм всіх дисциплін спеціальності 03.08.00 «Практична психологія», виявлено їх можливості у підготовці студентів-психологів до даного виду роботи.

З метою підвищення якості підготовки практичних психологів до статевого виховання та діагностико-корекційної роботи розроблено

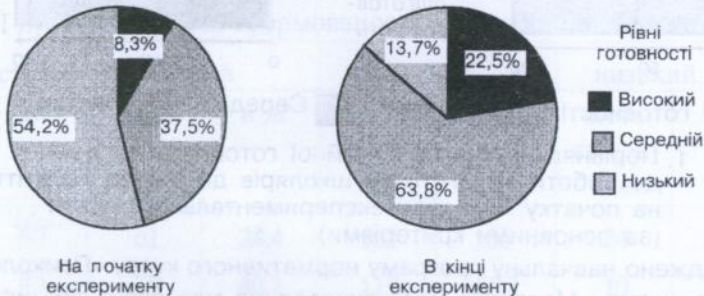
Діаграма 1. Порівняльні дані професійної готовності студентів до роботи з підготовки школярів до сімейного життя на початку та в кінці експериментальної роботи (за основними критеріями).

і запроваджено навчальну програму нормативного курсу «Психологія сімейного життя». Методика його викладання має свою специфіку, яка обумовлена самим змістом навчального матеріалу. Використання нетрадиційних методів та засобів у підготовці практичного психолога (психогімнастика; ролеві, імітаційні і ділові ігри; психо- і соціодрама; ігри з внутрішньою нескінченністю: психолого-педагогічний та психофізіологічний тренінги; комплекс вправ на розвиток комунікативних навичок у психологічно складних ситуаціях; вирішення психологічних задач тощо), новий підхід до комплексного планування психологічної практики розвивали і закріплювали необхідний набір професійно-психологічних та психолого-педагогічних умінь і якостей їх особистості, які забезпечували готовність майбутніх психологів до роботи зі статевого та дошлюбного виховання школярів. Формуючий експеримент підтвердив робочу гіпотезу про важливу роль спеціально організованої, професійно спрямованої підготовки студентів-психологів до виховання у школярів психологічних рис, необхідних для створення повноцінної сім'ї.

Співставлення наслідків констатуючого і формуючого експериментів дозволяє говорити про підвищення рівня знань студентів у галузі психолого-педагогічних основ статевого та дошлюбного виховання. Результати діагностичних зрізів на початку і в кінці експерименту наочно представлені діаграмою 2.

Важливою умовою повноцінного психолого-педагогічного забезпечення процесу виховання майбутнього сім'янина є психолого-

педагогічна допомога школи батькам, піднесення рівня їх педагогічної культури у реалізації завдань статевого та дошлюбного виховання своїх дітей. У ході експерименту робота школи з батьками проводилась у таких напрямках: 1) психолого-педагогічна просвіта батьків (народні університети, лекторії, конференції); 2) залучення батьків до спільної з дітьми діяльності (шкільні свята, конкурси, дозвілля тощо); 3) проведення тематичних батьківських зборів; 4) індивідуальне консультування батьків.

Діаграма 2. Порівняльні дані формування готовності студентів-психологів до роботи зі статевим та дошлюбним вихованням на початку та в кінці експерименту

Виділені основні функції класних керівників та практичних психологів у підвищенні педагогічної культури батьків. Розроблено тематику батьківського лекторію з питань статевого та дошлюбного виховання дітей, зміст роботи корекційних батьківських груп, охарактеризовані різні методи сімейної психокорекції і психотерапії, доведено ефективність комплексного застосування таких методів і прийомів: вивчення сім'ї, психодіагностика, сімейна дискусія, бібліотерапія, створення анонімних складних ситуацій, залучення до спільних зі школою заходів тощо.

У результаті проведеної експериментальної роботи суттєво підвищився рівень психолого-педагогічної культури батьків у реалізації завдань статевого та дошлюбного виховання (діаграма 3). Співставлення даних констатуючого і формулюючого експериментів підтверджує результативність обраної в дослідженні методики роботи з сім'єю у підвищенні рівня психолого-педагогічної культури батьків у реалізації завдань підготовки дітей до сімейного життя.

На основі узагальнення результатів дослідження нами зроблено такі **висновки**:

Діаграма 3. Порівняльні дані сформованості психолого-педагогічної культури батьків у реалізації завдань підготовки дітей до сімейного життя на початку і в кінці експерименту

1. Традиційна організація, зміст, форми та методи підготовки учнівської молоді до сімейного життя не відповідають вимогам сьогодення і не забезпечують формування людини, здатної створити міцну гармонійну сім'ю, психологічно безпечно спілкуватись з представниками протилежної статі, виконувати численні подружні і батьківські ролі. Досягти суттєвого піднесення ефективності дошлюбної підготовки можна лише за умови, що цей процес стане невід'ємною складовою частиною системи національного виховання, боротьби за міцну сім'ю, духовне і моральне оновлення суспільства, буде враховувати традиції вітчизняної педагогіки і кращий зарубіжний досвід, зберігаючи при цьому своєрідність, переслідуючи специфічну мету, завдання, принципи, форми і методи реалізації.

2. Підготовка школярів до сімейного життя повинна носити комплексний характер, який передбачає такі основні напрямки: теоретичну розробку проблем шлюбу і сім'ї, систематичні наукові дослідження психосексуального розвитку особистості, психологічних особливостей статей, інтенсифікацію порівняльно-педагогічного аналізу зарубіжного і вітчизняного досвіду дошлюбного виховання; спеціальну підготовку вчителів та практичних психологів у педагогічних закладах освіти; психологічну просвіту батьків, організацію спеціальної виховної роботи з підготовки майбутнього сім'янина на всіх етапах

виховання і навчання з урахуванням вікових та статевих особливостей дітей, використанням традиційних і нетрадиційних форм статевого та дошлюбного виховання.

3. Зміст навчально-виховної роботи з підготовки школярів до сімейного життя має визначатись конкретними соціальними функціями сім'ї. На основі результатів, отриманих у ході констатуючого експерименту, розроблена структура та сформульовані основні завдання всіх аспектів формування сім'янина, які й визначили змістовно-цільову основу моделі навчально-виховної діяльності школи і сім'ї з дошлюбної підготовки учнівської молоді, знайшовши втілення в експериментальній програмі навчального курсу «Психологія сімейного життя».

4. У ході експериментальної апробації розробленої моделі підготовки учнівської молоді до сімейного життя доведено, що, не дивлячись на багатофакторність цього процесу, основну місію в ньому має взяти на себе школа, використавши можливості навчальних предметів та позаурочної роботи. Підвищення результативності формування сім'янина в процесі навчання значною мірою визначається ефективним плануванням системи уроків з різних предметів, використанням різноманітних форм і методів навчальної роботи. Експериментальні матеріали засвідчили суттєве зростання рівня морально-статевих знань школярів.

5. Формування стійкої єдності вербальної і реальної поведінки в сфері міжстатевого спілкування, сексуальної і сімейно-побутової діяльності можливе лише за умови, якщо морально-статеві знання, що здобуваються в процесі навчання та просвітницької позаурочної роботи, накладаються на адекватну їм систему стосунків у повноцінному колективі, якщо ці знання постійно співвідносяться з життєвим досвідом учнів, перевіряються і підтверджуються цим досвідом. Не випадково в експериментальній роботі вихованці часто ставились у ситуації, пов'язані з реальним життям, залучались до ролевих ігор, тренінгових вправ, розв'язування ситуативних задач, у ході яких вони могли уявити себе в тій чи іншій соціальній ролі. «Програваючи» своє майбутнє, вони закріплювали свої знання у практичних (навіть уявних) діях. На конкретному статистично опрацьованому експериментальному матеріалі зафіксовано активізацію міжстатевого спілкування школярів, поліпшення його якості, що сприяло зближенню реальної і вербальної поведінки у сфері міжстатевих стосунків та сімейно-побутової діяльності.

Отримані результати підтвердили гіпотезу про ефективність комплексу запропонованих заходів у формуванні позитивного ставлення школярів до міжстатевого спілкування, в якісній зміні стосунків між юнаками і дівчатами, які стають чудовою школою

дошлюбного виховання. Порівняльний аналіз результатів роботи контрольних і експериментальних шкіл з досліджуваної проблеми засвідчив, що гармонійні стосунки між статями є результатом цілеспрямованої організації життя колективу.

6. Для успішного вирішення завдань статевого та дошлюбного виховання школярів слід максимально використати переваги сімейних впливів (природність, тривалість, емоційність, інтимність, інтегральний характер, індивідуалізацію, зацікавленість у результатах), враховуючи диференційоване ставлення батька і матері до дітей різної статі. Формування правильної сексуальної орієнтації дітей, ознайомлення їх з питаннями статі, шлюбу і сім'ї, навчання комунікативній культурі, гігієнічне виховання, профілактика шкідливих звичок і передчасних статевого зв'язків, збагачення досвіду нестатевої любові — ці та інші завдання підготовки школярів до подружнього життя сім'я може ефективно реалізувати за умови своєчасної психолого-педагогічної допомоги школи. Різноманітні форми взаємодії педагогів експериментальних шкіл і батьків, підвищення педагогічної культури сім'ї, організація батьківського всеобучу та корекційних батьківських груп, індивідуальне та групове консультування батьків дозволили в ході експерименту повніше використати виховний потенціал сім'ї у формуванні майбутнього сім'янина, що підтверджується результатами порівняльного аналізу даних констатуючого та заключного діагностичних зрізів.

7. З метою психологізації процесу підготовки школярів до сімейного життя необхідна активніша участь шкільної психологічної служби. В ході дослідження висунута і перевірена гіпотеза про домінуючу роль шкільної психологічної служби у забезпеченні психолого-педагогічних аспектів формування майбутнього сім'янина. З цією метою розроблена і успішно апробована модель діяльності шкільного психолога з реалізації завдань статевого та дошлюбного виховання.

8. Підвищення ефективності діяльності школи та сім'ї з підготовки школярів до сімейного життя вимагає докорінного перегляду фахової підготовки учителів, класних керівників, практичних психологів у педагогічних закладах освіти, педагогізації стихійних впливів на дітей, психолого-педагогічної допомоги батькам у реалізації завдань дошлюбного і статевого виховання вихованців. У дослідженні обґрунтовано неефективність функціонування запропонованої моделі підготовки учнівської молоді до сімейного життя без відповідного кваліфікованого педагогічного забезпечення.

9. Отримані експериментальні матеріали дають підстави стверджувати, що в ході дослідження розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено концепцію підготовки молоді до

сімейного життя, визначено психолого-педагогічні умови її реалізації, доведено ефективність запропонованої моделі підготовки майбутнього сім'янина, що характеризується комплексним підходом до змісту і методів статевого та дошлюбного виховання, єдністю виховних впливів школи і сім'ї, шкільної психологічної служби, організаційно-педагогічним забезпеченням процесу підготовки учнівської молоді до сімейного життя. Таким чином, мета дослідження досягнута. Поставлені в дисертаційній роботі завдання виконані, вихідні концептуальні положення автора підтверджені результатами експерименту.

10. На основі отриманих у процесі експериментального дослідження результатів, нами сформульовані такі **рекомендації**:

- здійснюючи реформу гуманітарної освіти в Україні, Міністерство освіти має виділити проблему підготовки учнівської молоді до сімейного життя, з огляду на її суспільну актуальність і специфічність, в окрему галузь;

- необхідні узгоджені дії всіх виховних інституцій, які здійснюють вплив на формування майбутнього сім'янина, посилення відповідальності школи і сім'ї за сумлінне виконання своїх функцій і обов'язків у реалізації завдань статевого та дошлюбного виховання;

- у школу необхідно повернути навчальний предмет, орієнтований на формування майбутнього сім'янина, який має стати узагальнюючим у роботі з підготовки школярів до самостійного життя;

- координатором роботи з дошлюбного виховання школярів має стати практичний психолог. У Положенні про шкільну психологічну службу слід внести доповнення до функціональних обов'язків психолога з огляду на це;

- посилити професійну підготовку вчителів та практичних психологів у педагогічних закладах освіти до роботи зі статевого та дошлюбного виховання школярів, запровадивши відповідні спеціальні чи нормативні курси, зацентрувавши на цих проблемах і педагогічну практику.

- Міністерству в справах сім'ї та молоді, Міністерству охорони здоров'я, іншим зацікавленим міністерствам і відомствам необхідно під керівництвом Кабінету Міністрів:

- а) розробити програму «Соціальна допомога молодій сім'ї»;
- б) створити в Україні потужну службу планування сім'ї, підготувавши кваліфікованих фахівців, забезпечити населення інформаційними та наочними матеріалами з питань контрацепції, підняти рівень випереджувальної просвітницької роботи з формування контрацептивної культури населення.

Наше дослідження не претендує на вичерпний аналіз проблеми підготовки учнівської молоді до сімейного життя. Її складність, багатогранність і надзвичайна актуальність вимагають подальшого теоретичного і практичного вирішення таких її аспектів: впливу негативних соціально-економічних, демографічних, психолого-педагогічних чинників на формування правильної репродуктивної установки учнівської молоді; дальшої інтеграції спільних зусиль сім'ї, школи і громадськості у формуванні майбутнього сім'янина; подальше уточнення та обґрунтування змісту, форм і методів статевого та дошлюбного виховання. З вивченням цих проблем ми пов'язуємо подальше вдосконалення підготовки учнівської молоді до сімейного життя.

Основні результати дослідження висвітлено у таких публікаціях:

1. Діяльність шкільного психолога з дошлюбної підготовки школярів. (Монографія). — Тернопіль, ТДПУ, 1997. — 10 др. арк.

2. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя (монографія). — Тернопіль, 1997. — 11,5 др. арк.

3. Актуальные проблемы воспитания учащейся молодежи. (Коллективна монографія: Комарова А.І., Головка С.М., Іващенко Ю.В. та ін.).-Тернопіль, 1989.-(авторський текст - 0,5 др. арк.).

4. Психологія сімейного життя (навчальний посібник). У 2-х томах. — Тернопіль, 1995. — 41,5 др. арк.

5. Історія української школи і педагогіки (навчальний посібник). — Тернопіль, 1994. — 21,5 др. арк.

6. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва (навчальний посібник). — Тернопіль, 1996. — 25,5 др. арк.

7. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття (навчальний посібник). — Тернопіль, 1996. — 16,5 др. арк.

8. Діагностико-корекційна робота шкільного психолога в галузі статевого виховання учнів // Актуальні проблеми педагогічної діагностики. — Вип. II. — Київ-Тернопіль-Зелена Гора. — 1995. — С. 45-48. — (0,4 др. арк.).

9. Історія шлюбно-сімейних стосунків // Науковий збірник. — Тернопіль, 1995. — С. 125-130.(0,4 др. арк.).

10. Священна місія жінки-матері // Початкова школа. — 1989. — № 3. — С. 7-8. (0,5 др. арк.).

11. Проблема психологічної готовності учнів до створення сім'ї // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: «Педагогіка і психологія». — Тернопіль, 1997. — № 1(3). — С.78-80. —(0,4 др. арк.).

12. Підготовка студентів педвузу до формування майбутнього сім'янина в умовах школи // Проблеми трансформації в гуманітарній, соціально-економічній та науково-освітній сферах (Українсько-польський симпозиум).—Тернопіль, 1997. — С. 138-139 (0,1 др. арк.).

13. Особливості підготовки старшокласників до вибору майбутнього шлюбного партнера // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: «Педагогіка і психологія». — Тернопіль, 1997. — № 1(3). — С.30-33. (0,5 др. арк.).

14. Проблема єдності свідомості і поведінки в моральному вихованні учнів // Методичні рекомендації з вдосконалення учбово-виховного процесу в школах. — К., 1977. — С. 59-61. (0,2 др. арк.).

15. Про єдність свідомості і поведінки в моральному вихованні учнів // Радянська школа. — 1978. № 5. — С.36-41.(0,5 др. арк.).

16. Роль різновікових загонів у формуванні дисциплінованості учнів // Педагогіка: Республ. наук.-мет. зб. — Вип. 18. — К.: Рад. школа, 1979. — С. 114-120. (0,3 др. арк.).

17. Підготовка вчителів до роботи по дисциплінуванню учнів на уроці // Підготовка студентів до виховної роботи в процесі навчання. — К.: Вища школа, 1982. — С.160-165. (0,5 др. арк.).

18. Індивідуалізація навчання як ефективний шлях розв'язання проблеми єдності свідомості і поведінки учнів // Педагогіка: Республ. наук.-мет.зб.-Вип.17.- К.: Рад. школа, 1978. - С.71-77. (0,4 др. арк.).

19. Гармонизация сознания и поведения в условиях макаренковской организации коллектива // А.С.Макаренко — педагог и писатель. — Сумы, 1978. — С.117-119. (0,1 др. арк.).

20. Опыт изучения студентами педвуза педагогического наследия А.С.Макаренко // Творческое наследие А.С.Макаренко и совершенствование подготовки кадров. Всесоюз. научн.-практ. конф.— Полтава, 1988. — С. 127-129. (0,2 др. арк.).

21. Про експериментальне дослідження на базі Тернопільського педінституту по впровадженню в школах інтегрованого курсу «Природознавства» // Українознавство та проблеми інтеграції природничих знань в умовах сучасної школи (тези Республ. конф.). — Тернопіль, 1993. — С. 3-5. (0,1 др. арк.).

22. Підготовка учнів до сімейного життя (програма спецкурсу для педвузів). — К., 1984. — 1,5 др. арк.

23. Программа исследования по проблеме «Методологические проблемы теории нравственного воспитания в школе».-К.,1977.-0,2 др.арк.

24. Програма курсу «Психологія сімейного життя». — Тернопіль, 1995. — 1 др. арк.

Кравець В.П. Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01. — теорія та історія педагогіки. — Інститут педагогіки АПН України, Київ, 1997.

Захищається рукопис, в якому викладена концепція підготовки учнівської молоді до сімейного життя, що відповідає новим соціально-економічним умовам і розкриває психологічні особливості статей, основні етапи їх психосексуального розвитку, шляхи та психолого-педагогічні умови формування готовності до сімейного життя та критерії її визначення. Розроблено, теоретично обгрунтовано і апробовано на практиці змістовно-процесуальну модель формування майбутнього сім'янина. Розкрито зміст діяльності шкільної психологічної служби в дошлюбному та статевому вихованні школярів. Визначено форми співпраці школи і сім'ї у підготовці учнів до сімейного життя. Розроблено зміст і методику формування професійної готовності майбутніх учителів і практичних психологів до роботи з дошлюбного виховання школярів.

Ключові слова: сімейне життя, статеве виховання, дошлюбне виховання, психосексуальний розвиток, професійна готовність.

Кравец В.П. Теория и практика подготовки ученической молодежи к семейной жизни. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01. — теория и история педагогики. — Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1997.

Защищается концепция подготовки учащейся молодежи к семейной жизни, отвечающая новым социально-экономическим условиям и раскрывающая психологические особенности полов, основные этапы их психосексуального развития, пути и психолого-педагогические условия формирования готовности к семейной жизни и критерии её определения. Разработана, теоретически обоснована и апробирована на практике содержательно-процессуальная модель формирования будущего семьянина. Раскрыто содержание деятельности школьной психологической службы в добрачном и половом воспитании школьников, раскрыто её задачи. Определены формы сотрудничества школы и семьи в подготовке учащихся к семейной жизни. Разработаны содержание и методика формирования профессиональной готовности будущих учителей и практических психологов к работе по добрачному воспитанию школьников.

Ключевые слова: семейная жизнь, половое воспитание, добрачное воспитание, психосексуальное развитие, профессиональная готовность.

00 Kravets V.P. Teaching Family Issues to School Children: Theory and Practice. - Manuscript.

001 Dissertation for the scientific degree Doctor of Pedagogy, concentration 13.00.01 - Theory and History of Pedagogy. - Institute of Pedagogy, Ukrainian APS, Kyiv, 1997.

002 The manuscript to be defended deals with the concept of preparing school children for adult family life. This concept is constructed according to the new socio-economic conditions and it elucidates the psychological peculiarities of both sexes, the main stages of their psycho-sexual development. Trends and psycho-pedagogical conditions of the preparedness for family life formation and the criterias of their choice have been discussed. The content-process model of future positive family formation has been worked out, theoretically explained, and practically probated. The content of the school's psychological services' activities focused on pre-marital and sex education of pupils has been explained. Forms of cooperation between school and family in the course of students' preparation for adult family life have been elaborated. The content and methodology for training future teachers and psychologists concentrating on pre-marital education of school children were worked out.

Key words: family life, sex education, pre-marital education, psycho-sexual development, professional competence.

Підписано до друку 12.11.1997 р. Формат 60/84/16.
Папір друк. № 1. Умовн. друк. арк. 2. Зам. № 195.
Наклад 100 прим.

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського державного педагогічного університету,
м.Тернопіль, вул.М.Кривоноса, 2, тел.33-50-55

AB 38995